

Spoznajno-teorijske i političke konsekvencije Mannheimove sociologije znanja

Ante Marušić

Interes za spoznajnoteorijske konsekvencije sociologije znanja prisutan je u razvitku ove discipline od njenog nastanka do danas. Ovo se dijelom može objasniti činjenicom da su se sociologijom znanja više bavili filozofi nego sociolozi. Njih nije zanimalo samo pitanje socijalnih uvjeta različitih tipova mišljenja i njegova izražavanja, nego i pitanje utjecaja geneze ideja na njihovu spoznajnu vrijednost. Tako je uz nastojanje da se ideje povežu s društveno-povijesnim okolnostima u kojima su nastale i prihvaćene i da se spozna odnos između društvenih struktura i oblika mišljenja i ideja koje djeluju unutar tih struktura, rastao interes za spoznajnoteorijske konsekvencije temeljnih teza sociologije znanja, posebno s obzirom na pitanje istine i spoznajne vrijednosti ideja.

U razvitku sociologije znanja prisutna je i druga, suprotna, tendencija. Sociolozi koji insistiraju na autonomnosti sociologijskog stanovišta predmet sociologije znanja svode na bavljenje »s tvrdnjom da postoji funkcionalan odnos između socijalnih struktura i kategorija mišljenja kao i ideja koje djeluju unutar tih struktura«. ¹⁾ Zastupnici ovog mišljenja polaze od teze da je geneza ideja irelevantna za njenu spoznajnu vrijednost.

Ako se interes za spoznajno-teorijske konsekvencije sociologije znanja može djelomično objasniti činjenicom da su se ovom disciplinom više bavili filozofi nego sociolozi, iz toga bi bilo pogrešno zaključiti, kako to čini V. G. Hinshow, da se »zahtjev za epistemologijskom relevantnošću sociologije znanja bazira na konfuziji ... koja je razumljiva u svjetlu predominantno njemačkog temelja *Wissenssoziologie*«. ²⁾ Ako sociologija znanja polazi od pretpostavke da mišljenje ne proizlazi iz »čistih logičkih mogućnosti« nego je društveno uvjetovano u tom smislu da društveni uvjeti određuju ne samo njegov oblik i sadržaj nego utječu i na spoznajnu vrijednost, ona ne može ignorirati pitanje utjecaja društvene uvjetovanosti ideja na njene spoznajne vrijednosti, a da pri tom bitno ne ograniči svoj predmet i da se ne svede na puku deskripciju odnosa između socijalnih struktura i oblika mišljenja.

Mannheim je spominjao da stvarni rezultati *Wissenssoziologie* ne zahtijevaju nužno izvođenje epistemologijskih konsekvencija koje iz njih slijede. Empirijsko istraživanje društvene uvjetova-

1) Usp. L. A. Coser and B. Rosemberg: *Sociological Theory. A Book of Reading*. The Macmillan Co., New York, 1957, str. 557.

2) Usp. J. V. Hinshow: *Epistemological Relevance of Mannheim's Sociology of Knowledge*. in: *Journal of Philosophy*, 40, 1943, str. 59.

nosti mišljenja može, ali ne mora voditi epistemologijskom istraživanju koje bi se bavilo utjecajem ove uvjetovanosti na valjanost mišljenja.³⁾ Međutim, on je smatrao da se ova dva područja mogu uzeti zasebno dotle dok je naš cilj samo analiza konkretno datih odnosa, i ovo razdvajanje nazvao je »umjetnom izolacijom« problema. Jer kad su jednom temeljni odnosi između društvene situacije i oblika mišljenja spoznati »svatko tko ima osjećaja za međusobnu povezanost problema« i tko nije »zaslijepljen specijalizacijom moderne znanosti« koja često sprečava da se dođe do problema, mora primijetiti da su činjenice do kojih je došla sociologija znanja »teške da bi se mogle prihvatiti samo kao činjenice«. Činjenica da pozicija promatrača utječe na rezultate mišljenja i »činjenica da je parcijalnu valjanost date perspektive moguće egzaktno odrediti, mora nas prije ili kasnije voditi pitanju o značenju ovog problema za epistemologiju.«⁴⁾

Epistemologijske konsekvencije sociologije znanja najprijeoprijemljivi su dio Mannheimove teorije. To je izgleda razlog da se najveći broj studija, članaka i kritičkih prikaza napisanih o Mannheimovoj sociologiji znanja ograničio na razmatranje ovih problema. Gotovo za sve ove napise, iako pisane s različitih pozicija, karakteristično je da se najvećim dijelom svode na otkrivanje i kritiku Mannheimova relativizma i da zanemaruju društveni značaj ovih pitanja.

Spoznajnoteorijski problemi bili su prva Mannheimova preokupacija i on je nesumnjivo imao stalni interes da »deformira« i unaprijedi ovu filozofijsku disciplinu. Kako su rezultati do kojih je došao u sociologiji znanja značajni i za soznavnu teoriju oni svakako zaslužuju pažnju. Naš pristup razmatranju problema spoznajno-teorijskih konsekvencija sociologije znanja, određen je, međutim, i činjenicom da je Mannheim želio biti društveni reformator kojemu je bilo stalo ne samo do teorijskih rješenja nego i do političkih ciljeva. Zato naše istraživanje polazi od pretpostavke, da epistemologijske konsekvencije sociologije znanja imaju širi ne samo filozofijski nego i politički značaj. Da bi dokazali opravdanost ove pretpostavke moramo kritički analizirati Mannheimove tvrdnje o epistemologijskim konsekvencijama sociologije znanja.

1. Sociologija znanja i spoznajna teorija

Sociologija znanja ne može istisnuti epistemologijska i noologijska istraživanja. Ali njezini rezultati su relevantni za epistemologiju. Spoznaja o značenju prirode geneze jednog iskaza i o parcijalnoj validnosti posebnih tvrdnja ukazuje nam na to, da one utječu na njihovu istinitost. Ovaj rezultat do kojeg je došla socio-

³⁾ »Važno je primijetiti da ova dva tipa istraživanja nisu nužno povezana i da čovjek može usvojiti empirijske rezultate bez izvođenja epistemologijskih zaključaka«. K. Mannheim: *Ideology and Utopia*, Routledge and Kegan Paul itd.; London, 1960, str. 239.

⁴⁾ *Ibid.*, str. 257.

logija znanja ne može se, međutim, koristiti »dok se ne revidiraju neki pojmovi i predrasude suvremene epistemologije«.5)

Suvremena epistemologija koja je izgrađena na apriorističkim temeljima polazi od *a priori* pretpostavke da je epistemologija nezavisna od posebnih »empirijskih« znanosti i da iz svijeta empirijskih činjenica ne dolazi ništa što bi bilo relevantno za validnost tvrdnji.

Nasuprot shvaćanju o apsolutnoj autonomiji i prevlasti epistemologije u odnosu na posebne znanosti, Mannheim ističe dvostruki odnos između epistemologije i posebnih znanosti. Prva je fundamentalna u odnosu na potonju. Ona daje temelj za validnost spoznaje. Ali ovo joj ne osigurava neovisnost od posebnih znanosti u okviru kojih se dolazi do spoznaje. Epistemologija je određena sa stanjem znanosti u svakom datom vremenu i od njih dobija pojam o prirodi spoznaje. Ovo je karakteristično za sve filozofijske discipline.6)

Metod sociologije znanja primijenjen u analizi razvitka epistemologije dovodi nas do konstatacije da se i epistemologijski principi i pojmovi mijenjaju. Postoji tijesna veza između epistemologije u njezinim konkretnim povijesnim varijantama i odgovarajuće društvene situacije. Ideal spoznaje, a isto tako i pojam istine, uvjetovani su postojećim tipovima spoznaje koji prevladavaju u određenom periodu, što je determinirano društvenim prilikama toga perioda.

Tako sociologija znanja otkriva da je i starija epistemologija korelat posebnog načina mišljenja, vladajućeg u određenom periodu i uvjetovanog određenim društvenim prilikama.

Ova spoznaja baca novo svjetlo na naše teorijske temelje i zahtjeva iznalaženje teorijskog osnova različitih načina mišljenja. Taj temelj ne daje nam do sada dominirajuća epistemologija. Particijalnost ove epistemologije proizlazi iz toga što je prirodne znanosti uzela kao ideal kojem bi sve spoznaje trebale težiti. Budući da su prirodne znanosti nezavisne od pozicije subjekta, svi pokušaji da se postigne tip spoznaje koji je zahtijevao razumijevanje kvaliteta smatrani su manje vrijednim jer kvalitet sadrži elemente koji su povezani s pogledom na svijet spoznavaoaca.

Ako se, međutim, javljaju novi oblici spoznaje oni ne moraju čekati na svoje ozakonjenje od vladajuće spoznajne teorije. Ova teorija ih ne može obezvrijediti zato što se oni ne slažu s vladajućom koncepcijom. Ova situacija prije zahtijeva reviziju postojeće spoznajne teorije i stvaranje nove. Danas je na osnovi rezultata sociologije znanja nužno revidirati starije premise i postaviti pitanje: kako možemo doći do istine putem tipa mišljenja koji ide za razumijevanjem kvaliteta?

5) Ibidem.

6) Njihova struktura najjasnije je vidljiva u filozofiji prava koja hoće da bude sudac i kritičar pozitivnog prava a koja stvarno, u najviše slučajeva, nije ništa više nego *post facto* formulacija i opravdanje principa pozitivnog prava. K. Mannheim: Ibid., str. 260.

2. *Relativizam i relacionizam*

Ako pođemo od teze da je mišljenje određeno pozicijom koju čovjek zauzima u društvenoj strukturi, na pitanje kako je moguće putem ovog tipa mišljenja koji ide za razumijevanjem kvaliteta doći do istine moguća su, prema Mannheimu, dva odgovora: *relativizam* i *relacionizam*. Prvi negira mogućnost znanosti, drugi je afirmira.

Matematički tip spoznaje doveo je do konstruiranja sfere »mišljenja o sebi«. Prema njemu spoznaja je potpuno neovisna od spoznavajućeg subjekta i istinitost jedne tvrdnje ne zavisi od uvjeta njezina nastanka.

Teorija koja polazi od ovih pretpostavki razvijena je u vrijeme kad su prirodne znanosti bile dominirajuće. Budući da je spoznaja u okviru ovih znanosti neovisna o povijesno-društvenoj poziciji istraživača došlo se do koncepcije spoznaje prema kojoj spoznaja mora biti impersonalna da bi dobila dignitet »znanstvenosti« i prema kojoj geneza jednog stava nema nikakve veze s njegovom istinitošću ili neistinitošću. Spoznaja se ovdje shvaća kao »čisti teorijski akt«. Izvor ove koncepcije nije samo u prije spomenutoj orijentaciji na matematički model mišljenja nego ga možemo naći i u filozofskom idealu »kontemplativnog života«. Ova idealistička filozofija zaboravlja da čista teorijska spoznaja predstavlja »samo mali isječak ljudske spoznaje« i da postoji spoznaja koja je povezana s ljudskom akcijom.

Ako se ova spoznajna teorija dovede u vezu sa spomenutim činjenicama i sa činjenicom da je mišljenje određeno društvenom pozicijom i interesima, tada je relativizam neizbježan. Naime ako spoznaja mora biti impersonalna, ako ona mora biti oslobođena od svih društvenih i subjektivnih komponenata, u tom slučaju spoznaja koja je društveno determinirana ne može biti istinita.

Ako želimo izbjeći relativizam moramo napustiti ovu i izgraditi drugu spoznajnu teoriju koja polazi od *relacionizma*, koji »mora poći od pretpostavke da postoje sfere mišljenja u kojima je nemoguće shvatiti apsolutnu istinu koja bi postojala nezavisno od vrijednosti i pozicije subjekta i bila nepovezana sa socijalnim kontekstom«.7) Prema tome u sferi u kojoj je nemoguće odijeliti mišljenje od društvene pozicije validnost spoznaje nužno zavisi od gledišta koje se zastupa pa je stoga geneza ideje relevantna za njezinu validnost.

3. *Proces partikularizacije ideja*

Razmatrajući osnovne probleme sociologije znanja Mannheim je došao do zaključka da se mišljenje ne razvija po »imanentnim zakonima« nego da je uvjetovano ekstra-teorijskim faktorima koji

7) Ibid., str. 70.

nisu od »perifernog značenja«. Društveni faktori određuju oblik mišljenja, njegov sadržaj i kategorije u kojima se ono izražava. Ljudi koji žive u različitim društvenim uvjetima, koji pripadaju različitim društvenim grupama (klasama) i imaju različite težnje i interese, nužno imaju i različite poglede. Razlike u pogledima ne nastaju zbog razlike u mišljenju o predmetu o kojem se raspravlja, nego proizlaze iz razlika u cjelokupnoj mentalnoj strukturi koje su posljedica različitih društvenih pozicija što ih ljudi zauzimaju.

Polazeći od ovih rezultata sociologije znanja Mannheim razvija metode kojima se sociologija znanja služi u nastojanju da se dođe do valjanih spoznaja. Pristup sociologije znanja odlikuje se time što doprinosi uklanjanju nesporazuma putem ustanovljenja izvora razlika, odnosno uzroka neslaganja. Ona ne ide na procjenjivanje argumenata s kojima se protivničke strane služe u diskusiji, nego je upravljena na *razumijevanje* perspektive gledanja kao posljedice društvene pozicije što je promatrač zauzima, pri čemu pokazuje parcijalnost te perspektive, to jest pokazuje ovu perspektivu kao jednu od mnogih mogućih osnova mišljenja.

Ali ako perspektiva gledanja tako duboko prožima mišljenje kako se osloboditi pristrasnosti i doći do objektivne spoznaje?

Kako nije moguće direktno odvojiti aspekt promatranja od mišljenja, jedini mogući put je da se uđe u perspektivu protivnika, odnosno da se shvati način njegovog promatranja stvarnosti ili, drugim riječima, da se razumiju tuđi pogledi. Riječ je o proceduri »partikularizacije« ideja, koja treba da nas dovede do jedne »nezavisnije« perspektive iz koje promatramo stvarnost.

Prvi korak u tom pravcu učinit ćemo ako postanemo svjesni vlastite perspektive i njezine parcijalne vrijednosti. Do ove »nezavisnije« perspektive pripadnik određene društvene grupe može doći kad promijeni svoju društvenu poziciju ili kad se osnov egzistencije cijele grupe mijenja u odnosu na njene tradicionalne norme i institucije. Najvažnija mogućnost nastaje iz sukoba i međusobne kritike različitih pogleda što dovodi do toga da pokazivanje društvene pozicije onoga koji nešto tvrdi sadrži »sumnju« da ova tvrdnja »može predstavljati samo parcijalni pogled«. Ovdje je važno uočiti da »ono što se unutar jedne grupe prihvaća kao apsolutno na drugoj strani se javlja kao uvjetovano grupnom situacijom i shvaća kao parcijalno«.

Tako relacionistički pristup prelazi u proceduru partikularizacije jer povezujući jednu tvrdnju sa stajalištem a ovo s društvenom situacijom koja ga određuje, svodimo pretenziju onog tko tvrdnju izriče od zahtjeva za apsolutnom validnošću te tvrdnje na uži cilj. Drugim riječima dolazimo do spoznaje o njezinoj parcijalnoj vrijednosti.

Procedurom partikularizacije sociologija znanja ide korak dalje od izvornog određenja činjenica na koje se sam relacionizam

ograničava. Ona nam pruža više od »sociologijske deskripcije činjenica koja nam govori kako su izvjesna gledišta izvedena iz izvjesnog *milieu-a*«. Analize koje vrši sociologija znanja nisu »irelevantne za određenje istinitosti tvrdnje«. Ali ove analize imaju ipak ograničen značaj, jer nas ne oslobađaju prisutnosti društvenih komponenata u mišljenju.

4. *Problem objektivnosti spoznaje i značaj dinamičke sinteze*

Budući da je »partikularizacija« ideja, kako to i sam Mannheim priznaje, samo pripremni korak u rješavanju pitanja objektivnosti spoznaje ovo pitanje i dalje ostaje otvoreno. Partikularizacija, iako omogućuje nezavisniji pogled, ne oslobađa nas prisutnosti društveno uvjetovanih komponenata u mišljenju. Ona nam jedino omogućuje da zahtjev za apsolutnom validnošću našeg pogleda svedemo na uži cilj, naime da shvatimo da naša tvrdnja ima samo djelomičnu valjanost, pa se stoga ponovo postavlja pitanje: kako nas ideološko mišljenje može dovesti do objektivne spoznaje. Rješenje nije u pitanju, kako bismo se mogli osloboditi društvenom pozicijom određene perspektive gledanja jer je to neostvarljivo. To da je naša slika objekta u prostoru određena perspektivom iz koje ga gledamo »stoji u prirodi stvari i neizbježno je«. Stoga moramo napustiti »krivi ideal objektivnog impersonalnog gledišta« i zamijeniti ga »idealom jednog bitno ljudskog gledišta koje je unutar granica ljudske perspektive i koje stalno teži svom proširenju«.

Ova solucija ne implicira odricanje od zahtjeva za objektivnošću, nego znači, da se »objektivnost, u uvjetima kad promatrači stvar promatraju iz različitih perspektiva, može postići »jedino zaobilaznim putem«. Iako ljudi promatraju stvar iz različitih perspektiva oni će »na temelju istovetnosti njihova pojmovnog i kategorijalnog aparata... doći do sličnih rezultata«. Stoga se mora poduzeti napor da se pronađe »formula« za prenošenje rezultata jedne perspektive u rezultate druge i otkrije »zajednički nazivnik« različitih uvida na osnovu kojeg bi se odvojile nužne razlike dvaju pogleda, koje se razlike moraju shvatiti kao pogreške. Iz ovoga proizlazi da se objektivna spoznaja svodi na neku vrstu ostatka, to jest na one momente koji su zajednički slikama jednog predmeta promatranog iz različitih perspektiva. Ovdje se saglasnost javlja kao kriterij objektivnosti. Ono u čemu se svi promatrači slažu javlja se istinitim. Da objektivnu istinu ne bi sveo na ovaj »ostatak«, Mannheim poduzima napor da pronađe jednu »sveobuhvatnu perspektivu« koja bi sintetizirala parcijalne poglede.

Prema tome mogućnost dohvaćanja objektivne istine povezana je sa mogućnošću ostvarenja »dinamičke« sinteze različitih pogleda. Ispitivanje mogućnosti ove sinteze vodilo je Mannheimu pitanju:

5. *Da li je moguća znanost o politici*

Kako povijest umjetnosti nastoji utvrditi kada se i zašto se javljaju pojedini umjetnički stilovi i oblici, tako isto sociologija znanja treba da istražuje uvjete u kojima se javljaju pojedini problemi i discipline. U kojim uvjetima je moguća znanost o politici?

Jasno je da političar da bi uopće mogao biti političar mora poznavati niz znanstveni disciplina, među ostalima: historiju, statistiku, političku teoriju, sociologiju, povijest ideja, socijalnu psihologiju itd. Međutim, sve ove znanosti uzete zajedno ne čine znanost o politici. U najboljem slučaju one mogu poslužiti kao pomoćne discipline političke znanosti. Kad bismo pod politikom podrazumijevali sumu praktičkih političkih znanja koja su potrebna političaru tada bi pitanje da li postoji znanost o politici bilo suvišno. Međutim, pitanje pod kojim uvjetima je moguća ova znanost ne odnosi se na spomenute praktičke informacije bez kojih je nemoguće zamisliti jednog političara.

Da bi objasnio u čemu je bit problema Mannheim polazi od distinkcije što je Albert Schäffle⁸⁾ izveo između »rutinskih državnih poslova« i »politike«, i u svakom društvenom procesu vidi dvije sfere: jednu racionalnu sferu koja se sastoji od utvrđenih i rutinskih procedura u bavljenju situacijama koje se po ustaljenom redu ponavljaju; i iracionalnu sferu koju čine jedinstvene neponovljive situacije. Iako je osnovna karakteristika modernog društva tendencija da se sve sfere života uključe u sferu racionalnog i da se sve podvrgne administrativnoj kontroli ipak postojanje konkurencije u ekonomskim odnosima i klasne strukture društva i klasne borbe, o mjestu i ulozi pojedinca u društvu ne odlučuju objektivne analize nego iracionalne sile. Društvo nije jedna postojeća stabilna struktura nego se u njemu javljaju uvijek novi momenti. Dok se spomenute znanosti mogu koristiti za »rutinske državne poslove« znanost o politici trebala bi biti znanost o onome što nastaje, dakle, znanost o kreativnoj aktivnosti. U postojanju sfere iracionalnog momenta u društvenom procesu ona nalazi svoj predmet.

Prema Mannheimu glavne teškoće za znanstvenu spoznaju u ovom području proizlaze iz toga što se mi bavimo tendencijama i borbama koje su u stalnom toku, u toku koje borbe konstelacija snaga se stalno mijenja zbog čega nije moguće ustanoviti opće zakone. S druge strane teškoća je i u tome što sam promatrač ne stoji izvan sfere iracionalnoga nego učestvuje u sukobima raznih sila. Ovo učešće određeno je pristranim pogledom koji proizilazi iz njegovih vrednovanja i interesa. Znanost o politici ne bi imala teškoća kad bi temeljna struktura mišljenja bila neovisna o različitim formama političkog ponašanja i kad bi se promatrač, čak

8) A. Schäffle: *Über den Wissenschaftlichen Begriff des Politik*, u: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften*, Bd. 53, 1897.

Citiramo prema K. Mannheim: *Ideology and Utopia*, str. 100.

i kada učestvuje u borbi mogao izdići iznad konflikta. Ali činjenica je da su različite političke teorije nužni izrazi društvene pozicije grupa koje ih zastupaju.

Stoga danas postoji tendencija formiranja partijskih škola i razvijanja partijskih teorija. Ali prema Mannheimovu mišljenju današnja situacija pruža i drugu mogućnost. Ta mogućnost stoji nasuprot političkoj organizaciji partijskog karaktera. Ona proizlazi iz spoznaje da je svaka politička misao neizbježno pristrana i da je njen fragmentaran karakter očit. Ona daje mogućnost za integraciju mnogih međusobno komplementarnih pogleda u sveobuhvatnu cjelinu. Politika kao znanost time po prvi put postaje moguća: »Sadašnja struktura društva omogućuje političku znanost koja neće biti samo partijska znanost, nego znanost cjeline.«⁹⁾

Budući da svaka društvena grupa ima svoj politički izraz svaki od ovih pogleda predstavlja samo dio cjeline. To nameće potrebu za sintezom. Ova sinteza ne može nikada biti definitivna. Ona se mora stalno obnavljati. »U području u kojem je sve u procesu nastajanja, jedina adekvatna sinteza bila bi dinamička sinteza koja je s vremena na vrijeme reformulirana.«¹⁰⁾

Ovdje se, međutim, javlja jedna teškoća, koja izaziva pitanje: da li je moguće parcijalnost jednog pogleda shvatiti kao parcijalnost s obzirom na stupanj? Ako bi se nesklad u političkim i filozofijskim pogledima sastojao samo u tome da svaki od njih osvjetljava samo poseban isječak cjeline, ovakva sinteza bi doista bila moguća. Sve što bi bilo potrebno učiniti bilo bi zbrojiti ove parcijalne istine i spojiti ih u cjelinu. Da li je moguće tako postupiti kad znamo da partikularnost gledišta nije bazirana samo na izboru predmeta nego isto tako proizlazi iz divergentnih aspekata pristupa problemu i iz divergentnog kategorijalnog aparata. Stoga nastaje pitanje: Da li je moguće zajedno spojiti različite stilove mišljenja i da li oni mogu činiti temelj za sintezu?

6. Uloga intelektualaca i značaj odgoja

Ako je svaki pogled determiniran društvenom situacijom, tada nastaje pitanje: tko će ostvariti dinamičku sintezu koja će transcendirati kompletna gledišta? Tko je u mogućnosti izvesti sintezu ako oni koji bi je trebali izvesti pripadaju različitim društvenim grupama (klasama) i imaju određeni »stil« mišljenja? Tko će naći »zajednički nazivnik« i »formulu« za tumačenje rezultata izvedenih iz različitih pogleda.

Svakako da nije moguće da to budu klase čiji su interesi suprotni. Progresivnu »dinamičku« sintezu ne možemo shvatiti ni kao neku nadvremensku apsolutnu sintezu. Mannheim je pošao od toga da je političko mišljenje uvijek povezano s pozicijom u društvenom poretku, ali je odstupajući od osnovne teze smatrao da

9) K. Mannheim: *Ideology and Utopia*, str. 123.

10) *Ibid.*, str. 135.

je jedino jedan »relativno besklasni sloj« u mogućnosti da ostvari sintezu. Taj relativno besklasni sloj koji nije tako čvrsto situiran u društvenom poretku Mannheim je, preuzimajući Alfreda Webera termin, nazvao »slobodno lebdeća inteligencija« (*freischwebende Intelligenz*). Pripadnici ovog sloja regrutiraju se iz različitih društvenih klasa, buržoazije, proletarijata, rentijera itd. Ali bez obzira na to od kojih klasa potječu intelektualci se manje identificiraju s nekom klasom od drugih slojeva koji su mnogo direktnije uključeni u ekonomski proces.

Intelektualci su doduše isuviše izdiferencirani da bi se mogli smatrati jedinstvenom klasom. Ali postoji »jedna ujedinjujuća sociološka veza između svih grupa intelektualaca, naime, obrazovanje, koje ih povezuje zajedno . . . i smjera dokidanju razlika po rođenju, statusu, profesiji . . .«¹¹⁾ Njihov pogled je određen »intelektualnim medijumom koji sadrži sva ova kontradiktorna stanovišta« (ibid.).

Klase koje direktno učestvuju u ekonomskom procesu ne mogu nadmašiti granice svog klasnog pogleda na svijet. Istovremeno može se primijetiti nepostojanost intelektualaca i njihova predominantna opreznost u odnosu na sve. To ne znači da iz ovoga rezultira neki srednji put koji bi oni slijedili. Za njih postoje dva moguća rješenja: povezivanje s jednom od antagonističkih klasa ili usmjeravanje prema preuzimanju misije zagovornika intelektualnih interesa cjeline. Dakle, intelektualci su u mogućnosti da se slobodno opredjeljuju. Što se tiče prve mogućnosti činjenica je da ih tokom povijesnog razvitka nalazimo povezane sa svim mogućim klasama i društvnim grupama. Oni su stvarali teorije konzervativcima, liberalima, proletarijatu itd. Oni se mogu prilagoditi svakom pogledu i povezati s klasom kojoj izvorno nisu pripadali. Tako povezani s klasom intelektualci transformiraju borbu interesa u borbu ideja, pri čemu ili pribjegavaju praznoj glorifikaciji klasnih interesa »putem niza laži izrečenih od apologeta«, ili se mnogo pozitivnije pridružuju klasi da bi unijeli stanovite intelektualne zahtjeve u njezinu praktičku politiku. U ovom slučaju njihov cilj je penetrirati se u redove borbenih partija da bi ih prisilili usvojiti njihove zahtjeve. Ovaj primjer pokazuje da čak i tada kad su intelektualci povezani s klasom i kad direktno učestvuju u klasnim borbama da oni smjeraju misiji karakterističnoj za »slobodno lebdeću inteligenciju«.

Kad na drugi naznačeni mogući način riješe dilemu, to jest kad se ne povezuju ni s jednom klasom nego postanu svjesni vlastite pozicije i misije koja iz nje proizlazi oni se opredjeljuju za orijentaciju u društvu koja je u skladu sa zahtjevima intelektualnog života.

Ako je osnovna tendencija suvremenog života buđenje klasne svijesti nema prema Mannheimovu mišljenju razloga da se ne pretpostavi da će i »intelektualci doći do svijesti — ne klasne

11) Ibid., str. 138.

svijesti — o svojoj vlastitoj društvenoj poziciji i o problemima i mogućnostima koji iz nje proizlaze«.12) U današnje vrijeme oni ne bi možda mogli razvijati jednu nezavisnu političku aktivnost. Ali važno je ispitati mogućnosti koje proizlaze iz njihove osebujne društvene pozicije. Najvažnije bi bilo u vezi s ovim mogućnostima otkriti poziciju koja bi osiguravala »totalnu perspektivu«. Političke odluke intelektualaca moraju biti povezane s prethodnom »totalnom orijentacijom«.

Dok grupe koje imaju tačno određenu poziciju u društvu imaju i politički pogled koji izražava tu poziciju, intelektualci koji, kako smo vidjeli, imaju mogućnost izbora, imaju isto tako i potrebu za »totalnom orijentacijom« i sintezom. Jer samo onaj tko stvarno ima izbor ima i interes za razumijevanje cjeline društvene i političke strukture.

Danas se od ove »dinamičke grupe«, to jest grupe intelektualaca može više nego što se moglo ikada ranije očekivati da će nastojati da stvori mjesto izvan partijskih škola (na sveučilištima ili specijaliziranim visokoškolskim obrazovnim ustanovama), u kojima će se razvijati smisao za širu perspektivu i za interese cjeline. One će se baviti političkom znanostima čija je funkcija »napraviti najpotpuniju moguću sintezu tendencija epohe«. Mannheim je smatrao da se politička sociologija kao znanost koja uključuje cijelu političku sferu nalazi u procesu realizacije.

Ako svaki čovjek ima društvenim položajem koji zauzima određen svoj pogled na svijet, odgovor na postavljeno pitanje koji je pogled najbolji, što ga je Mannheim dao svojom teorijom o »slobodno lebdećoj inteligenciji«, možemo rezimirati ovako: inteligencija je kao relativno besklasni sloj garant »objektivnosti«. Ona je jedina u mogućnosti da dođe do »objektivne« istine, jer joj to osigurava osebujan položaj što ga zauzima u društvenoj strukturi i »totalna orijentacija« koju zahvaljujući tom položaju može postići.

7. Kriterij istine

Osnovni cilj kojem je Mannheim težio bio je osporiti vrijednost apsolutističke teorije o objektivnoj istini, shvaćenoj izvan vremena i izvan društvenih determinanti koje bitno određuju spoznajnu vrijednost mišljenja. Kako su ga pretpostavke od kojih je polazio vodile relativizmu on se, s druge strane trudio da izbjegne ovu opasnost kojoj ga je vodio njegov »relacionizam«.

Ostvarenje ovog zadatka pretpostavlja teorijsko zasnivanje kriterija objektivne istine. Mannheim je naime, odbacujući staru spoznajnu teoriju morao izgraditi kriterij kojim bi se moglo među društveno uvjetovanim sistemima mišljenja razlikovati istinite od neistinitih.

12) Imidem.

Pažljivo ispitivanje Mannheimovih kriterija objektivnosti pokazuje da on nije izbjegavao ni jednu ni drugu opasnost. Put što ga je prema svojim osnovnim pretpostavkama slijedio vodio je nužno u relativizam (relacionizam se u tom smislu pokazao samo drugi termin za relativizam). S druge strane u izgradnji njegovih kriterija objektivnosti spoznaje vidljivo je stalno nastojanje ublažavanja teze o društvenoj uvjetovanosti mišljenja, koje je ublažavanje kulminiralo u teoriji o »slobodno lebdećoj inteligenciji«, a to ga je dovelo do prihvaćanja kriterija kojeg je na mnogim stranicama svoga opusa uporno i često veoma uspješno osporavao.

Mannheim je smatrao da će čovjek kad postane svjestan društvene uvjetovanosti i ograničenosti vlastite perspektive gledanja biti u mogućnosti da nadmaši svoje gledište i ostvari širi uvid. On pri tom nije, međutim, dokazao nemogućnost upravo suprotnog rezultata. Ako se svjesnim vlastite perspektive postaje putem polemika što ih vode predstavnici suprotnih gledišta, ne postoji li možda mogućnost da ove polemike prije dovedu do kristalizacije i još veće diferencijacije suprotnih mišljenja. Teorija o partikularizaciji ideja koja se nadovezuje na ovu proceduru jeste u stvari teorija o neutralizaciji faktora koji tvore socijalnu determiniranost mišljenja.

Budući da nas partikularizacija ideja, kad bi i dovela do »nezavisnijeg« pogleda, ne oslobađa društvenom pozicijom determiniranog pogleda, Mannheim se ponovo našao na početku dokazivanja kako nas ideološko mišljenje može dovesti do objektivne istine. Kako je, s druge strane s obzirom na njegovo prvobitno određenje ideologije kao »krive svijesti« (falsches Bewusstsein) ne-konsekventno pretpostaviti ovu mogućnost, Mannheim nužno svoje određenje ideologije mijenja i od sada barata s novim pojmom ideologije kao »parcijalne« istine. Da bi ustvrdio da »različiti promatrači« mogu doći do »sličnih rezultata«, on ublažuje i svoju tezu o društvenoj uvjetovanosti mišljenja. Sada on tvrdi da različiti promatrači mogu doći do sličnog rezultata »na bazi istovjetnosti njihova pojmovnog i kategorijalnog aparata«, iako je prije tvrdio da su kategorije mišljenja određene pozicijom čovjeka u društvu.

S novim određenjem pojma ideologije i s ovim ublažavanjem svoje teze o društvenoj uvjetovanosti mišljenja on ulazi u analizu »zaobilaznog« puta dohvaćanja objektivne istine.

Budući da, »različiti promatrači« mogu doći do »sličnih rezultata«, oni su u mogućnosti da razlike odstrane kao pogreške. Kad se k tome na ovom »zaobilaznom« putu nađu »formula« za »prevođenje rezultata jedne perspektive u rezultate druge« i »zajednički nazivnik« uvida dobivenih iz različitih perspektiva, tada je moguće odijeliti istovjetne momente od nužnih razlika dvaju pogleda, tj. »od samovoljno shvaćenih i pogrešnih elemenata koji se ovdje također moraju shvatiti pogrešnima«. Iz ovoga logički slijedi da je ispravno (tj. da predstavlja objektivnu istinu) ono zajedničko, tj. ono što je jednako zamijećeno i što ostaje kad

odbacimo kao pogrešno sve što odstupa od ove jedinstvenosti, odnosno što ostaje kad odvojimo samovoljno shvaćene i pogrešne elemente. Prema ovom kriteriju objektivnosti istinito je ono s čim se svi slažu.

Da li je ono mišljenje s kojim se svi slažu istinito u smislu njegova »podudaranja sa stvarnošću«, kako je Mannheim shvaćao istinu. On je naime smatrao da je »pokušaj da se izbjegnu ideološki i utopijski iskrivljavanja, u krajnjoj analizi zahtjev za realnošću«. Izgleda da se kriterijem slaganja ne može dokazati da mišljenje s kojim se svi slažu doista odgovara stvarnosti. Ono što ovaj kriterij dopušta moglo bi se svesti na postojanje zajedničkog vjerovanja i nepostojanje odstupajućeg mišljenja. Da li zajedničko vjerovanje predstavlja istinu i da li bi eventualno odstupajuće mišljenje predstavljalo zabludu, ne može se ovim kriterijem dokazati.

Ali Mannheim ne ostaje kod svog kriterija. Da bi izbjegao neugodne konsekvencije koje iz njega slijede, u potrazi za objektivnom istinom on pokušava naći jednu »sveobuhvatnu« perspektivu koja bi ujedinila sva gledišta. U tu svrhu postavlja pitanje: koja je perspektiva najbolja, i s ovim pitanjem ulazi u analizu pretpostavki znanosti o politici. Iako je sama analiza u višestrukom pogledu zanimljiva, a naročito s obzirom na Mannheimovu koncepciju povijesti koja joj je implicitna ostavljamo je za sada po strani i usredotočimo se na ovu analizu samo iz aspekta problema kriterija istine.

Primijetili smo da se ovdje Mannheim ponovo vraća radikalnoj formulaciji teze o društvenoj uvjetovanosti svijesti, jer uviđa da znanost o politici ne bi imala teškoća kad bi mišljenje bilo neovisno od oblika političkog ponašanja i kad bi se promatrači u vrijeme dok učestvuju u borbi mogli izdići iznad konflikata. Međutim, u skladu s novim određenjem ideologije kao »parcijalne« istine i rezultatima partikularizacije ideja, unatoč činjenici o formiranju partijskih škola i razvijanju partijskih teorija on vidi mogućnost integracije mnogih međusobno komplementarnih pogleda u »sveobuhvatnu« cjelinu i zaključuje, da je danas moguća »politička znanost koja neće biti samo partijska znanost nego znanost svih«.

Prikaz Mannheimovih misli iako smo ga u najvećoj mjeri ograničili na izlaganje njihova toka, pokazao je, međutim, da različita mišljenja ne mogu tvoriti temelj za sintezu. Jer ako je različitost u mišljenjima uzrokovana divergentnim aspektima pristupa problemu i divergentnim kategorijalnim aparatom filozofski i politički pogledi nisu isječci cjeline, nisu »djelomične istine« čiji bi zbroj činio punu istinu. Budući da politika nalazi svoj predmet u postojanju sfere iracionalnoga, nije li sam Mannheim odustao od napora da utemelji znanost o politici kad je konstatirao da je vladajuća tendencija društvenog razvitka, tendencija potiskivanja iracionalnog i stvaranja društva u kojem će vladati potpuna racio-

nalnost. Mannheim nije našao, niti je mogao naći, izlaz u znanstvenoj politici, nego je smatrao da će »administracija« zamijeniti politiku, o čemu će biti posebno riječi.

Boreći se za to da u fazi traženja kriterija objektivnosti istine što više neutrazilira društvenu uvjetovanost mišljenja, on ipak nije na svojim pretpostavkama mogao obrazložiti mogućnost »dinamičke sinteze«. Budući da je sam bio svjestan nemogućnosti da sintezu izvede onaj tko pripada određenoj grupi (klasi), čije je mišljenje društveno uvjetovano, nužno se morao naći pred nerješivom dilemom, pod pretpostavkom da je želio ostati dosljedan sebi.

Ali budući da nije ostao dosljedan sebi logika vlastitog mišljenja prisilila ga je, da se poslužimo Mertonovim izrazom, na *salto mortale*, što ga je izveo svojom teorijom o »slobodno lebdećoj inteligenciji«.

Budući da »zaobilazni« put izgrađivanja kriterija objektivnosti ne uspijeva osloboditi promatrača njegove, društvenim faktorima determinirane perspektive, Mannheim izlazi »nalazi« u »slobodno lebdećoj inteligenciji«. Kako je ova »besklasni sloj«, ona je u mogućnosti da ostvari sintezu koja neće patiti od ograničenosti i pristrasnosti klasnog pogleda i koja će predstavljati objektivnan uvid u stvarnost.

Ova teorija o »slobodno lebdećoj inteligenciji« i »dinamičkoj sintezi« što je ova ostvaruje u suprotnosti je s Mannheimovom temeljnom tezom o društvenoj i klasnoj uvjetovanosti svijesti. Stoga se može reći da ona ruši sociologiju znanja koju je Mannheim gradio i koju je jedino moguće izgraditi na spomenutoj pretpostavci. Mannheim je i teorijski dokazivao i empirijskim istraživanjima pokazao da je svijest uvijek moguće dovesti u vezu s pozicijom određene društvene grupe (klase) čiju poziciju izražava. Nije ovdje naš zadatak da dokazujemo klasnu uvjetovanost svijesti, jer je to, prihvaćajući Marxove i Lukácseve teze, uspješno dokazao i sam Mannheim. Razmotrimo stoga ovu drugu, prvoj suprotnu, Mannheimovu pretpostavku, naime pretpostavku o mogućnosti jednog »relativno besklasnog sloja«, tj. »slobodno lebdeće inteligencije«. Ako bi postojala jedna besklasna društvena grupa koja bi imala svoje posebne interese i mogućnosti, koja bi došla do svijesti o tim interesima i mogućnostima i pomišljala na »jednu nezavisnu političku aktivnost«, da li bi u tom slučaju bilo više moguće govoriti o »besklasnom sloju« ili bi mnogo ispravnije bilo govoriti o društvenoj grupi koja se ni po čemu ne bi razlikovala od drugih društvenih grupa. Ako bi »političke odluke« intelektualaca bile povezane čak i s prethodnom »totalnom orijentacijom« ne bi li politička aktivnost koja bi se razvijala prema ovim odlukama bila jedna od postojećih političkih aktivnosti što ih razvijaju razne grupe (klase) i ne bi li se po ovoj aktivnosti i po svojim posebnim interesima intelektualci svrstali uporedo s drugim grupama u društvenoj strukturi. Iz ovoga možemo zaključiti

da Mannheimova teorija o inteligenciji i dalje ostavlja otvoreno pitanje »najbolje« perspektive i nerješeni problem »objektivnosti« spoznaje.

Mannheim se oštro suprotstavljao pozitivizmu i često kritizirao tradicionalni pojam istine, jer taj pojam nije uzimao u obzir »kvalitativne« i »vrijednosne« momente mišljenja. Smatrao je da je geneza ideja relevantna za njihovu validnost. Pa ipak, kako je pokazano, neutralizaciju društvenih determinanti mišljenja smatrao je osnovnim preduvjetom njegove objektivnosti. Pretpostavljao je da je razvitku historijske spoznaje inherentna tendencija prema jednoj društveno uvjetovanoj spoznaji. U skladu s tim, smatrao je da sociologija znanja mora osloboditi spoznaju vrijednosnih i s interesima povezanih momenata kao izvora pogrešaka i da mora doći u područje »suprasocijalne« i »supra-historijske« »objektivno valjane istine«. Pošavši od ovog zadatka Mannheim se približio koncepciji »formalne sociologije«,¹³⁾ koju je stavljao uporedo s prirodnim znanostima i matematikom.

Na osnovu ovog razmatranja može se zaključiti da Mannheimov kriterij validnosti »nužno implicira tradicionalni pojam istine«,¹⁴⁾ koji je kriterij inače uporno negirao.

Budući da Mannheim, koliko god se bori protiv tradicionalnog pojma istine, stoji na poziciji tradicionalnih shvaćanja, on nije mogao drugačije postupiti, nego uložiti napor da »skroji« i društvenu znanost po »kalupu« »objektivne«, u smislu od društva i čovjeka odvojene znanosti. Ako je najprije ideologiju definirao kao falsifikatorsku svijest on je morao evoluirati od ovog pojma do shvaćanja ideologije kao »parcijalne« istine. Ali ni to nije bilo dovoljno. On je morao osloboditi društvenu znanost društvenih determinanti koje je čine ideološkom i na kraju pribjeći jednom palijativnom rješenju — slobodno lebdećoj inteligenciji kao garantu objektivnosti.

Positivizam polazi od distinkcije između činjeničnih i vrijednosnih sudova, ističući pri tom da su jedino činjenični sudovi spoznajnog karaktera i da se na vrijednosne sudove ne mogu primijeniti spoznajni kriteriji, jer se za njih nikada ne može reći ni da su istiniti ni da su pogrešni.¹⁵⁾ U skladu s ovom pozicijom pozitivisti tvrde da »validnost spoznaje nije determinirana s njezinim porijeklom«. ¹⁶⁾ Iz ove tvrdnje rezultira stanovište koje bi se moglo nazvati »gnoseološki neutralizam«. ¹⁷⁾ Prema ovom sta-

13) Usp. *Ideology and Utopia*, str. 167 i 273—4.

14) Usp. Aleksandar von Schelting: *Ideology and Utopia* by K. Mannheim u: *American Sociological Review*, Vol. I, No 4, str. 667.

15) Ovu tezu kao polaznu poziciju svog pristupa sociologiji znanja eksplicitno je formulirao, među ostalima, i Gustav Bergman, u svom članku: *Ideologu*, in: *Ethica*, Vol. LXI, No 3, 1951, str. 206.

16) Usp. H. O. Dahlke: *The Sociology of Knowledge*, in: H. E. Barnes, H. Becker and F. B. Becker ed. *Contemporary Social Theory*, New York, 1940, str. 84.

17) »Prema tom stanovištu zadatak sociologije saznanja se svodi na ispitivanje funkcionalnog odnosa između idejnih tvorevina i društvenih uslova u kojima su one

novištu sociologija znanja je jedino na legitimnom temelju dok se ograničava na povijesno istraživanje upravljeno na moguću relaciju prema ekstra-teorijskim faktorima koji utječu na perspektivu, probleme i formulaciju istraživanja¹⁸⁾

Kad Mannheim nasuprot pozitivizmu tvrdi da geneza ideja utječe na njihovu istinitost tada, kako smo vidjeli, zapada u relativizam. Da bi izbjegao ovu opasnost on odlazi u drugu krajnost¹⁹⁾ i poput pozitivista objektivnost istine traži u sferi društveno neuvjetovane spoznaje, pri čemu ni u jednom ni u drugom slučaju ne uspijeva zasnovati kriterij objektivnosti. I tako on vrijedan ideal »jednog bitno ljudskog gledišta koje je unutar granica ljudske perspektive« zamjenjuje »krivim idealom objektivnog impersonalnog gledišta«. Znanost koja je težila razumijevanju kvalitetnih elemenata time se premeće u »čistu« znanost koju je inače kritizirao, a misao o jedinstvu teorije i prakse pretvara se u stav koji implicitno podvaja ove dvije sfere.

U dokazivanju mogućnosti »objektivne« istine i izgradnji njenog kriterija, Mannheim je trasirao dva osnovna puta koji vode rješenju problema određenja »najbolje« perspektive. Jedan od njih, kako smo vidjeli, vodi od uspoređivanja različitih pogleda preko sekularizacije ideja, to jest otkrivanja njihove društvene uvjetovanosti i parcijalne vrijednosti, spajanju raznih »komplementarnih« pogleda u »dinamičku sintezu«, čiji je nosilac »slobodno lebdeća inteligencija«; drugi treba da pokaže da je najbolja perspektiva ona koja pokazuje »najveću uspješnost u bavljenju empirijskim materijalom«²⁰⁾ (pot. A. M.).

Što znači ovo »uspješnost u bavljenju empirijskim materijalom«? Uspješnost u jednoj akciji pretpostavlja prilagođenost odnosno primjernost te akcije ciljevima koje želimo ostvariti. »Ideologije« i »utopije« su ideje koje nisu u skladu s postojećom stvarnošću. One transcendiraju postojeću situaciju jer, ili ne dopiru do sadašnjosti (ideologije) ili idu dalje od sadašnjosti i gube se u vizijama budućnosti (utopije). Budući da je Mannheim smatrao da je spoznaja »lažna« ako u izvjesnoj »praktičnoj situaciji, upotrebljava pojmove i kategorije koje bi, ako bi bile uzete ozbiljno, sprečavale čovjeka da se prilagodi tom historijskom stupnju«²¹⁾ razlikovanje ideologije i utopije na osnovu ovog stava trebalo je ujedno biti i zasnivanje kriterija istine. Ukratko: ideje koje odgovaraju *de facto* postojećoj situaciji jesu »adekvatne« ideje i prema

nastale, odnosno u kojima se smatraju saznanjem i imaju neku društvenu ulogu. Smatra se da je saznanja vrijednost tih tvorevina irelevantna za sociologiju saznanja« V. Milić: Uvodna razmatranja o sociologiji saznanja, Sociologija, Beograd, 1965, br. 3, str. 12.

18) Usp. H. O. Dahlke: The Sociology of Knowledge, str. 87.

19) Relativizmom se ne može, kako to Mannheim pokušava učiniti, ukloniti apsolutno. U tom smislu Georg Lukács tačno je primjetio, da »o relativizmu logički ima smisla govoriti jedino tamo gdje se uopće pretpostavlja jedno apsolutno«. Usp. Geschichte und Klassenbewusstsein, Der Malik Verlag, Berlin, 1923, str. 204.

20) K. Mannheim: Ideology and Utopia, str. 271.

21) Ibid., str. 85.

tome istinite u smislu njihova »podudaranja sa stvarnošću«. Nasuprot ovim idejama koje su adekvatne situaciji postoje ideje koje transcendiraju situaciju — ideologije i utopije koje označavaju forme »krive svijesti« (falsches Bewusstsein).

Međutim, u konkretnom slučaju teško je odrediti što je ideologija a što utopija. Valja upozoriti da Mannheim riječ »utopija« ne upotrebljava u njenom uobičajenom značenju, jer među utopijskim idejama ima i onih koje će se ostvariti. Ali kako razlikovati relativnu od apsolutne utopije, ostvarljivu od neostvarljive. Ostavimo po strani protivrječnost koja je sadržana u određenju utopije kao neadekvatne, neprilagođene pa prema tome neistinite ideje i mogućnosti njenog ostvarenja iz čega proizlazi da je ona bila dobro prilagođena mogućnosti ostvarenja novog poretka i upitajmo: Kako možemo znati da jedna ideja omogućuje pripremu budućeg društvenog poretka? Mannheim na ovo pitanje nije mogao dati odgovor. Njegov kriterij razlikovanja »ideologije« i »utopije« okrenut je isključivo na prošlost. Da li je jedna ideja bila prilagođena situaciji može se doznati tek naknadno, kad se vidi da li se ona ostvarila ili se nije ostvarila, iz čega se vidi, da ni kriterij »uspješnosti u bavljenju empirijskim materijalom« nije Mannheimu omogućio uspostavljanje kriterija istinitosti.

8. *Političke konsekvencije sociologije znanja*

Mannheimova sociologija znanja javlja se kao izraz krize građanskog društva, koja se kriza očitovala u pojačanim društvenim suprotnostima i ekonomskim depresijama koje su vodile fašizmu i svjetskom ratu. Sam Mannheim je naglasio da »nije slučajno da se problem društvenih korijena mišljenja pojavio u našoj generaciji« i priznao, »da nas je specifična situacija prisilila da razmišljamo o socijalnim korijenima našeg znanja.«²²⁾ Porast socijalnih konflikata, razlika u stavovima, zastupanim vrijednostima i načinima mišljenja — izbacio je u prvi plan problem društvene uvjetovanosti mišljenja. Raznovrsnost načina mišljenja i izvori ove raznovrsnosti »ne mogu postati problemom u periodu kad socijalna stabilnost čini temelj i osigurava unutarnje jedinstvo pogleda na svijet.«²³⁾ Oni postaju problemom znanstvenog interesiranja »u periodu u kojem je razmimoilaženje mnogo vidljivije od slaganja« (Ibid.). Postavljanje problema socijalne uvjetovanosti mišljenja i znanstveni interes za istraživanje ove uvjetovanosti bili su omogućeni i nužno nametnuti spomenutim društvenim prilikama. Sociologiji znanja koja se time javlja nije određen cilj samo prema znanstvenom zadatku, kojim se kao znanost trebala baviti, nego je od početka naglašena i njezina praktičko-politička usmjerenost. »Značaj socijalne spoznaje — pisao je Mannheim — raste propor-

22) Usp. Preliminary Approach to the Problem, u: Ideology and Utopia, str. 5.

23) Ibid. str. 2.

cionalno s porastom nužnosti regulirajućih intervencija u socijalni proces«.24)

Sociologijsko istraživanje ideologije omogućuje nam jasnu spoznaju međusobnih odnosa različitih socijalnih pozicija, motiva i pogleda i približno predviđanje ideoloških reakcija različitih društvenih slojeva. Ono proširuje horizonte našeg stanovišta. Opisane procedure dolaženja do objektivne istine, ako ih promatramo s praktičkog stanovišta pokazuju se veoma značajnima. Spoznaja socijalnih determinanti mišljenja i »praktikularizacija« ideja, pretpostavke su ostvarenja »dinamičke« sinteze različitih pogleda, koja sinteza nadilazi ova parcijalna gledišta i omogućuje jednu »totalnu orijentaciju«.

Ali ako nam sociologija znanja time daje solidan temelj za jedan širi pogled ona nas ne oslobađa obaveze da dođemo do odluke za konkretnu akciju. Spoznaje što ih sociologija znanja omogućuje, međutim, proširuju granice vidika unutar kojih se odluke donose. Na taj način one proširuju i našu odgovornost i slobodu. Kad postanemo svjesni determinanti koje nama vladaju mi ih pomićemo iz područja nesvjesnoga u područje u kojem ih je moguće kontrolirati, kalkulariti i konkretizirati.

Mannheim je izuzetan značaj pridavao spoznaji nesvjesnih i nekontroliranih motiva, jer je smatrao da će ona dovesti do uzdržavanja od neposrednih reakcija i omogućiti prosuđivanje u jednom širem kontekstu. On je želio vidjeti smanjenje iracionalnosti u ljudskim postupcima i političkim akcijama. Bio je svjestan razlika u mišljenjima zbog kojih su razlika jedinstveno raspravljanje i zajednička perspektiva mogući jedino kod pojedinaca koji dijele isti *Weltanschauung*; raspravljanje između pripadnika različitih grupa pokazuje »govor jednog mimo drugog«, što je posljedica »infiltracije socijalne pozicije« u mišljenje. Iako ova situacija objektivno ograničava racionalnost u ljudskim odnosima, kako je Mannheim shvaća, on je ipak mislio, da postoji mogućnost proširenja individualnih perspektiva i nadmašivanja partikularnih pogleda. Ostvarenje racionalnog društva vidio je u mogućnosti stapanja protivničkih mišljenja u »dinamičku sintezu« koja bi nadilazila parcijalnost i pristrasnost ovih mišljenja. Tvrdnja o ovoj mogućnosti prema Mannheimu odgovara činjenici da se sfera racionalnog i onoga što je moguće racionalno kontrolirati stalno proširuje, dok sfera iracionalnog postaje sve uža. Iz ovoga je izveo zaključak da bi nas društveni razvitak mogao konačno dovesti do potpuno racionalnog svijeta, svijeta u kojem iracionalnost ne bi više postojala. Prema njegovom mišljenju postoji tendencija da se iracionalno potpuno eliminira iz socijalne sfere. Budući da je politika moguća samo dotle dok postoji sfera iracionalnoga, kad se ova sfera potpuno potisne »administracija će uzeti mjesto politike«.25)

Kako je u ostvarenju »zajedničke sinteze« posebnu ulogu dodijelio inteligenciji Mannheim je prosvjetiteljski naivno vjerovao u moć odgoja. U skladu s tim naročit značaj je pridavao svijesti. U djelu *Diagnosis of Our Time* u tom smislu je pisao: »Svijest u životu pojedinaca i u životu zajednice znači spremnost da vidi cijelu situaciju u kojoj se čovjek nalazi i ne samo da upravi svoju akciju na neposredne zadaće i ciljeve, nego da ih temelji na obuhvatnijoj viziji.«²⁶⁾

Izložene misli izvanredno dobro izražavaju smisao i cilj Mannheimovih praktičkih nastojanja i otkrivaju profil Mannheim kao socijalnog reformatora. On se kao liberal, koji se zalagao za društvenu ravnotežu, nadao, da će spoznaja ekonomske i društvene uvjetovanosti mišljenja i uviđanje parcijalnosti ideja dovesti do nastojanja da svatko transcendirira svoj pogled i zajedno s drugima ostvari »zajedničku perspektivu«, pa je u skladu s tim očekivao da će eliminiranje iracionalnih momenata dovesti od likvidacije društvenih sukoba i borbe. Valja podsjetiti na to, da je Mannheim klasnu borbu smatrao sferom iracionalnoga. Njegovo suprostavljanje buržoaziji koja »ozakonjenjem konkurencije i klasne borbe stvara nove sfere iracionalnoga« nije suprotstavljanje građanskom društvu nego je apel za društvenom ravnotežom u okviru tog porotka koji apel čini liniju koja Mannheim kao teoretičara »ravnoteže« i stabilnosti građanskog društva definitivno dijeli od Marxove revolucionarne misli.

Mannheim kao građanski mislilac nije mogao pretpostaviti da spoznaja ekonomskog položaja klase i spoznaja društveno uvjetovane svijesti vodi stvaranju »klasne svijesti« koja omogućuje da se nesvjesni motivi pretvore u svjesne akcije upravljene na mijenjanje svijeta.

Osnovna pretpostavka svih njegovih teorijskih izvođenja i političkih nastojanja jeste klasno društvo. On implicitno pretpostavlja klasno društvo kao vječni oblik ljudske egzistencije. Zato je i mogao postaviti tezu da je »mišljenje svih partija u svim epohama ideologično«, i konsekventno tome tretirati i marksizam kao ideologiju, odnosno kao jednu od mnogih, sa svim ostalim ideologijama ravnopravnu ideologiju. Zanimljivo je napomenuti da je istovremeno mislio, odstupajući time od svoje osnovne teze, da njegova sociologija znanja predstavlja oblik neideologičnog mišljenja. Ako je ideologija izraz klasnog društvenog položaja, kako je Mannheim sam ustvrdio, onda je u skladu s tim jedino logično bilo pretpostaviti da jedino dokidanje klasnog društva znači i dokidanje ideologije. Nasuprot tome, on je postavljao pitanje nije li postvarenje (Verdinglichung), kako su ga shvaćali Marx i Lukács, više ili manje opća pojava,²⁷⁾ a nije uvidio da je dokidanje postvarenja i otuđenja osnovna pretpostavka dokidanja ideologije.

26) Usp. *Diagnosis of Our Time*, str. 61.

27) *Ideology and Utopia*, str. 249.

Njegova sociologija znanja, stoga, spada i sama u ideologiju bez obzira na to što je Mannheim sam o njoj mislio. Ako se Mannheim suprotstavljao i buržoaziji i marksizmu i težio jednoj »nezavisnijoj perspektivi«, to kako iz rečenoga proizlazi, ne znači da se on nije opredijelio. Iako se bavio klasnom borbom i društvenim promjenama njegova građanska pozicija spriječila ga je u tome da društvene borbe shvati u njihovom revolucionarnom značenju i dovela do težnje da vidi racionalno uređen *postojeći* poredak. Zato je njegovo »planning for freedom« zamišljeno bez osnovne pretpostavke slobode i svelo se na planiranje uvjeta opstanka građanskog društva.

COGNITIVE-THEORETICAL AND POLITICAL CONSEQUENCES OF MANNHEIM'S SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE

SUMMARY

Mannheim begins with the thesis that social factors determine not only the form and contents but also the categorical apparatus of thought and he considers that the fact that social position of an observer influences his thought and that the genesis of an assertion is relevant for its being true, must lead us to raise the question: how can we reach truth by thinking socially determined?

Reply to the question is impossible »until some of the conceptions and prejudices of contemporary epistemology have been revised«. Mannheim was aware of the fact when statement about the relevance of the genesis of ideas concerning their truth is brought in connection with old cognitive theory which has been built up according to the natural-scientific model of cognition and which understood cognition as »pure theoretical act« — that relativism is unescapable. Therefore he strived contra to the theory to build **relationistic** one. Critical examination of Mannheim's sociology of knowledge shows that relationism is yet another term for relativism. On the other hand he has not succeeded to free himself from the absolutistic theory about objective truth because he sought for the objectivity of truth in the sphere of socially unconditioned cognition.

The theory of the »particularization of ideas« has shown itself, in this sense, as a theory of neutralization of social determinantes of thought. But because it does not make us free of these determinantes, Mannheim changes his notion of ideology as a »false consciousness« (falsches Bewusstsein) what he considered as consciousness »which falsifies everything which comes within its range« and handles with the notion of ideology as »partial truth«. He considers that objective truth can be attained only in a »roundabout fashion« which, because »different observers can arrive to similar results«, he supposes possibility of the »common denominator« for different insights and »formula« for the translating the results of one insight into those of the other. As by the criterion of unanimity, which he established by this way, could not explain the possibility of objective truth, he tried to prove the possibility of »common perspective« which would unite and comprise all views into one »all-embracing« »dynamic synthesis«. But it has been shown as a problem that different »styles of thought« and quite di-

As the »roundabout way« of the creating of the criterion of objectivity does not succeed to free observers of positionally determined perspective, Mannheim »finds« outcome in the theory about »socially unattached intelligentsia« (freischwebende Intelligenz) and by means of that he comes into contradiction with his fundamental thesis about existential determination of knowledge (Seinsverbundenheit des Wissens) and doing to his attempt to found the sociology of knowledge which he wanted and could found upon this thesis only came in question.

The author shows that neither by the criterion of the »greatest fruitfulness in dealing with empirical materials« Mannheim has not succeeded to found criterion of objective truth.

Opposing to positivism Mannheim often criticized the traditional notion of truth. Yet his attempt presupposes that traditional notion of truth and discloses itself as positivism.

To escape relativism Mannheim has gone to another extremity and he has come to the position of the theory of absolute truth which he otherwise did not agree with. That shows how much Lukacs thought that »to speak about relativism we can only there here something absolute can at all be supposed« was true.

Mannheim has not determined the task of sociology only according to scientific task but he also emphasized its practical-political direction. He considered that when we become aware of the determinants which has dominated us, we shall move them from the sphere of irrationality into that of rational control what will lead to liquidation of social conflicts and struggles. Although he was against both bourgeoisie and Marxism, his »planing for freedom« is a technic of establishing of past conditions of social equilibrium and preserving of bourgeois society.

(Translated by Slavko Paleček)